

Одеський національний університет
ім. І. І. Мечникова

*Шевцов С. П.
Методичні рекомендації
до курсу
"Історія західної філософії"
для студентів II курсу
відділення культурології
Частина перша*

Одеса - ОНУ - 2004

Головна мета цих «Методичних рекомендацій до курсу *Історії західної філософії*» - допомогти студентам у процесі самостійного вивчення цієї дисципліни. Ви маєте перед собою помічник, який надасть вам можливість орієнтуватися у першій частині курсу *Історії західної філософії* для відділення культурології філософського факультету. Слід мати на увазі, що курс *Історія західної філософії* складається з трьох частин, перша з яких займає другий навчальний семестр, а друга та третя частини – третій та четвертий. Перша частина цього курсу присвячена вивченню античної та середньовічної філософії. Загальну характеристику цього курсу можна знайти у *Програмі курсу*, яка є необхідною базою для будь-якої форми навчання. Це видання є додаток до *Програми* і повторюється лише у необхідних місцях.

Структура «Методичних рекомендацій до курсу *Історії західної філософії*»

«Методичні рекомендації до курсу *Історії західної філософії*» складаються з таких частин:

1. Загальна структура курсу *Історії західної філософії*
2. Тематичний огляд курсу та аналіз його головних вузлів
3. Перелік базової літератури та стисла її характеристика
4. Рекомендації, як слід краще готуватися до лекцій та семінарів

1. СТРУКТУРА КУРСУ

№	Назва теми	Всього годин	
		Лекції	Семінари
1.	Вступ до філософії. Філософія, її історія та місце у системі наук	2	2
2.	Філософія “досократиків”: мілетська школа, піфагорейці, Геракліт Ефеський	2	2
3.	Філософія “досократиків”: елейці, Емпедокл, атомісти, Анаксагор	2	2
4.	Софісти та Сократ	2	2
5.	Сократичні школи	2	2
6.	Філософія Платона	4	6
7.	Філософія Аристотеля	4	4
8.	Філософія еллінізму: стоїцизм, епікурейство, скептицизм	4	4
9.	Філософія еллінізму: неоплатонізм	2	2
10.	Загальний огляд філософії античної доби та перехід до філософії середньовіччя	2	2
11.	Хронологія філософії середньовіччя. Перший етап: філософія гностицизму, маніхейства та християнських апологетів	2	2
12.	Філософія середньовіччя. Другий етап: доба патристики	2	2
13.	Філософія середньовіччя. Третій етап: Філософія схоластики	2	2
14.	Пізня схоластика та перехід до філософії Відродження	2	

2. ЗАГАЛЬНА ТЕМАТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА КУРСУ

Перша частина курсу *Історії західної філософії*, що предметом нашої уваги, складається з двох основних блоків: філософії античності та середньовіччя. Кожна з цих частин має яскраво виражені специфічні відзнаки, тому більш доцільно розглядати ці частини відокремлено.

Антична філософія

Антична філософія, у свою чергу, також не цілком єдина, тому її теж слід поділити на такі частини чи розділи:

1. Доба зародження філософії, рання філософія чи філософія «досократиків»;
2. Класичний період античної філософії – Сократ, Платон, Аристотель;
3. Філософія доби еллінізму та римська філософія – стоїцизм, епікуреїзм, скептицизм, неоплатонізм.

Кожен з цих розділів також надзвичайно складний і тому його теж можливо розподілити на частини, але ми не будемо цього робити, щоб не зробити ще більш складним та надзвичайно заплутаним наше викладання. Слід, однак, тримати у пам'яті, що антична філософія – початок та джерело всієї західної філософії, тому література, що присвячена їй, неймовірно велика, а значення цього періоду розвитку світової думки дуже важко переоцінити. Не буде збільшенням казати, що добре знання античної філософії дасть можливість студенту без особливих труднощів вивчити згодом будь який з існуючих філософських напрямків, у той час як відсутність подібних знань чи їх слабкість буде досить серйозною перешкодою для глибоко вивчення філософії Рене Декарта (XVII століття), Іммануїла Канта (XVIII століття) чи Людвіга Вітгенштейна (XX століття). Іншими словами, антична філософія – це ключ до всього курсу *Історії західної філософії* і слід підходити до її вивчення серйозно та відповідально.

Слід також вказати на загальні помилки при вивченні подібних тем.

Помилка перша. Може скластися враження, що так як антична філософія – філософія надзвичайно віддаленого від нас часу, то це філософія проста та наївна, що ніякої складності для вивчення вона в собі не містить (за винятком обсягу, бо необхідно запам'ятати багато імен та напрямків). Це глибоко помилкове уявлення. Дійсно, антична філософія надала поштовх подальшому розвитку європейської філософії, але само слово «розвиток» має тут інший характер, ніж, наприклад, у науці. Скоріше у цьому вимірі філософію слід порівняти з мистецтвом, де античні форми стали фундаментом для різноманітних течій та напрямків, але разом з цим залишились неперевершеними зразками.

Помилка друга. Здається, якщо існують підручники з курсу *Історії західної філософії*, то саме вони можуть бути головним джерелом для

знайомства з цим предметом. На жаль, це не так. Скоріше можна сказати, що підручники у цьому плані дуже непридатне чи найостанніше з усіх можливих джерел для навчання. Ми не будемо тут розглядати приводи з того, чому це так. Більш важливо уявити інше: без оригінальних філософських текстів античності вивчити філософію цієї доби чи навіть просто отримати загальну уяву про неї *неможливо*.

Тому можна сказати, що антична філософія настільки складна і важка, наскільки багатообразна та цікава. Відзначимо також, що самою серцевиною античної філософії, її ядром та стержнем виступає час високої класики – філософські системи, насамперед, Платона та Аристотеля (Сократа тут ми маємо виключити, тому що текстів сам Сократ не писав, а філософію його вивчають через книги його учнів – Платона та Ксенофонта).

Середньовічна філософія

Її, також як античну, зручно розподілити на три етапи:

1. Рання релігійна філософія – філософія гностицизму, маніхейства та раннього християнства (філософські погляди апологетів (захисників) християнства) (I – III стт. н. е.)
2. Філософія епохи патристики (батьків церкви) (IV – VI стт.)
3. Філософія епохи схоластики (VII – XIV стт.)

Кожен з цих (досить умовних) етапів має вельми яскраві особливі риси та крім того уявляється дуже важливим для подальшого розвитку світової думки, тому в цілому дуже важко виявити будь який з цих періодів як головний та особливо важливий. Кожен з етапів характеризується й значною складністю, але все ж на останній етап – філософію схоластики – можна вказати як на період найбільш складний для вивчення, по-перше, за його протяжність, по-друге, через багаточисленність філософських напрямків та їх представників, та нарешті, в-третьє, за складність самих текстів – як у відношенні мови, так і змісту.

3. СТИСЛА ХАРАКТЕРИСТИКА ЛІТЕРАТУРИ ДО КУРСУ

Антична філософія

Підручники. Існує багато підручників, цілком присвячених античній філософії, чи таких, де можна знайти розділи про неї. Немає сенсу надавати їх перелік, бо їх дуже багато. Антична філософія – це класика, головні норми якої склалися більш, ніж сто років тому, ось чому кожен з цих підручників може бути рекомендованим. Безумовно, є підручники кращі, є гірші, але як додатковий матеріал кожен з них може бути корисним. Тому, можливо, слід вказати підручник, який, на наш погляд, є найкращим - це

Целлер Э. Очерк истории греческой философии. - СПб.: "Алетейя", 1996.

Існують також інші видання цього підручника. Едуард Целлер – це австрійський професор, який у кінці ХІХ століття видав цей підручник як посібник до свого курсу й лише за двадцять років ця книга витримала ще вісім видань у тому числі у перекладі на різних мовах. Цей підручник – це, перш за все, класична книга у галузі античної філософії, і знайомство з нею завжди корисно. Безумовно, вона не відображує деякі нові тенденції, але як джерело для першого знайомства з античною філософією вона ніяк не втратила своєї цінності за ці більш, ніж сто років.

Тексти та матеріали. Дуже важливо, як ми вже казали, при знайомстві з античною філософією звертати особливу увагу на самі тексти. Треба сказати, що текстів цих існує досить велика кількість, тому ми можемо вказати лише деяку частину.

Перш за все слід вказати на:

Фрагменты ранних греческих философов. - Ч. 1. От эпических теокосмогоний до возникновения атомистики. - М.: Наука, 1989.

Це досить велика, достатньо складна, але дуже корисна книга для всіх, хто вивчає античну філософію, та цілком необхідна для тих, хто збирається займатися античною філософією більш серйозно. У 1903 році німецький філолог Герман Дільс надрукував збірку «Фрагменти досократиків», яка зробила його ім'я безсмертним. Ця робота отримала велику популярність і кожні п'ять-шість років друкувалось нове видання. Після смерті Г. Дільса керівництво цим виданням здійснювалось його учнем Вальтером Кранцем, і п'яте видання (1934-1937) стало класичним, прийняло стандартний вигляд трьох томів, і досі всі відсилки дослідники роблять на це видання, стисло позначаючи його ДК. Кожна глава цього видання, присвячена тому чи іншому філософу, розподіляється на два розділи А і В. У розділі А можна знайти все, що відноситься до життя, трудів та вчення даного філософа, а у розділі В – всі справжні фрагменти, які дійшли до нашого часу. Слід відзначити, що мова йде про період (від виникнення філософії до Сократу), з якого до нас не дійшов цілком жодний твір будь-кого з філософів. Тому така збірка фрагментів більш пізніх авторів, де залишились фрагменти (цитати) чи перекази висловів архаїчних філософів дуже важлива для дослідників. «Фрагменты ранних греческих философов» - це російський варіант видання Дільса-Кранца, на жаль, не здійснений до кінця – вийшов тільки перший том. Російською мовою є й інші аналоги, але вони теж не повні:

1. Маковельский А. О. Досократики. – Казань, Ч. 1, 1914; Ч. 2, 1915; Ч. 3, 1919.
2. Маковельский А. О. Древнегреческие атомисты. - Баку, 1940.
3. Материалисты Древней Греции. Собрание текстов Гераклита, Демокрита и Эпикура. - М.: Госполитиздат, 1955.

4. Лурье С. Я. Демокрит. Тексты. Перевод. Исследования. – Л., 1970.
5. Антология кинизма. Фрагменты сочинений кинических мыслителей. – М.: Наука, 1984.
6. Антология мировой философии. Т. 1. , Ч. 1, 2. М., 1969.

Далі слід вказати на збірки творів Платона та Аристотеля.

Платон. Соб. соч. в 4-х тт. - Т. 1 - 4. - М.: Мысль, 1990 - 1995.
 Платон. Соб. соч. в 3-х тт. - Т. 1 - 3. - М.: Мысль, 1968 - 1972.
 Аристотель. Соч. в 4-х тт. – Т. 1 – 4. – М.: Мысль, 1975 – 1984.

Перша та друга збірка творів Платона – це майже одне видання, тому що третій том першого видання був у двох частинах, й різниця між цими виданнями для нашого курсу не має значення. Існує також багато різних видань Платона та Аристотеля російською та українською мовами, але краще за все вивчати цих філософів за цими збірками творів, тому що крім загального коментарю, вони мають також дуже важливий філософський коментар, без якого іноді дуже важко визначити філософську структуру твору, чи взагалі сприйняти його.

Дуже стислі рамки курсу *Історії західної філософії*, на жаль, не дають можливості більш серйозно та глибоко ознайомитися з текстами античної філософії, але це необхідна робота., і ми вважаємо доцільним додати список джерел античної філософії більш пізнього часу:

- Ксенофонт. Воспоминания о Сократе. – М.: Наука, 1993.
 Фрагменты ранних стоиков. – Т. 1. Зенон и его ученики. – М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1998; Т.2, Ч. 1. – М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1999.
 Секст Эмпирик. Сочинения в двух томах. – Т. 1 – 2. – М.: Мысль, 1976.
 Цицерон. Философские трактаты. М.: Наука, 1985.
 Сенека, Луций Анней. Философские трактаты. – СПб.: «Алетейя», 2001.
 Сенека, Луций Анней. Нравственные письма к Луцилию. – М.: Художественная литература, 1986.
 Римские стоики: Сенека, Эпиктет, Марк Аврелий. М.: Республика, 1995.
 Плотин. Сочинения. Плотин в русских переводах. – СПб.: «Алетейя», М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1995.
 Плотин. Эннеады. – Ч. 1, 2. - К.: «УЦИММ-ПРЕСС», 1995 – 1996.
 Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. - М.: Мысль, 1979.
 Ямвлих. Жизнь Пифагора. – М.: «Алетейя», 1997.
 Прокл. Начала физики. - М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2001.
 Дамаский Диадокх. О первых началах. – СПб.: РХГИ, 2000.

Ми розташували цю літературу у приблизному хронологічному порядку. Зрозуміло, це ще далеко не повний перелік джерел античної філософії, до того ж щорік з'являються нові видання, але для знайомства з цим курсом слід хоча б приблизно уявляти собі об'єм джерел та їх кількість.

Додаткова дослідницька література. Це дуже важливий розділ. Неможливо знати все, але з вченням деяких філософів слід познайомитися більш детально. Підручники – це лише вказівки на шляху, справжнє навчання починається лише з детального вивчення філософської думки того, чи іншого мислителя, а це можна зробити лише за допомогою спеціальної літератури. Тому далі ми наводимо дуже стислий список доступної літератури з античної філософії.

Загальні огляди античної філософії:

- Гегель Г. В. Ф. Лекции по истории философии, кн. 1 - 3. Соч. Т. IX - XI. М.-Л., 1935. (Отдельное издание – СПб: Наука, 1994.).
- Гомперц Т. Греческие мыслители. Тт. 1 – 2. СПб.: “Алетейя”, 1999.
- Виндельбандт В. История философии. К.: «Ника-Центр», «Вист-С», 1997. Частина 1. – С. 28 – 220.
- Лосев А. Ф. История античной эстетики. Тт. 1 – 8. М., 1963 – 1994.
- Мамардашвили М. К. Лекции по античной философии. М.: «Аграф», 1997.
- Философская энциклопедия Т. 1 – 5. М., 1960 – 1970. (статьи по различным предметам и проблемам средневековой философии).
- Рассел Б. История западной философии. М., 1959. (Новосибирск, 1997; М., 2002.) Кн. 1, 2.
- Реале, Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Том 1. Античность. Т. 2. Средневековье. ТОО ТК «Петрополис», 1997.

Деякі пояснення.

Класична робота *Георга Вільгельма Фрідріха Гегеля* (1770 - 1831) – видатна праця з історії філософії, де античній філософії присвячені перша та друга книга, але ця робота надзвичайно складна, і до неї слід звертатися після деякої філософської підготовки.

Теодор Гомперц – австрійський філософ кінця ХІХ – початку ХХ століття, його твір «Грецькі мислителі» отримав всесвітнє визнання, його можна рекомендувати починаючим свій шлях у філософії. Автору вдалося дуже складні речі виразити досить простою мовою. Також слід відзначити, що Т. Гомперц розповідає не лише про історію думки, але відображує чудовими барвами яскравий культурний образ стародавньої Греції.

Вільгельм Віндельбандт (1848 - 1915) видатний німецький філософ, який майже все життя займався історією філософії. Він був однією з найяскравіших фігур такого напрямку у філософії як неокантианство, що наклало певний відбиток на його твори, але разом з цим роботи Віндельбандта позначаються найвищим рівнем академічності, ерудиції та філософської грамотності.

Олексій Федорович Лосев (1893 - 1988) – російський філософ, який все життя займався античною філософією. Він – один з безумовних авторитетів у цієї галузі. Вісім томів його «Історії античної естетики» - це безумовне диво у нашої літературі. Не слід боятися значного обсягу цієї роботи – її не обов’язково читати цілком, для початку достатньо деяких окремих глав,

кожна з яких – це зразок глибини дослідження, його ґрунтовності, *скрупульозності та ерудиції автора*.

Книга *Мераба Костянтиновича Мамардашвілі* (1930 - 1990) – це його лекції, які він читав у 1978 – 1980 роках, тому вони зберігають живі інтонації та процес розгортання справжньої філософської думки автора. Ці лекції більш присвячені загальній характеристиці античної думки, ніж будь-кому з окремих філософів, але майже всі загальні проблеми античної філософії знаходять своє відображення у цій видатній роботі. Читається ця книга (будучи досить складною) дуже легко й кожного читача заворожує магією слова та думки автора.

«Історія західної філософії» англійського філософа, логіка та математика *Бертрана Рассела* (1872 - 1970) отримала дуже широке визнання. Написана живою мовою, вона вже більш ніж півстоліття залишається важливим всесвітньо признаним джерелом та посібником з історії філософії. «Західна філософія від джерел до наших днів» сучасних італійських авторів *Джованні Реале* та *Даріо Антісері* – це підручник, але його характер та особливості роблять його скоріше цінним додатковим матеріалом, ніж звичайним підручником.

Література що до загального культурологічно-філософського огляду античності:

Боннар А. Греческая цивилизация. Тт. 1 – 3. - М.: Изд-во иностранной литературы, 1958; (2-е изд.: Тт. 1 – 3. М.: Искусство, 1992.)

Вернан Ж.-П. Происхождение древнегреческой мысли. - М.: Прогресс, 1988.

Кессиди Ф. Х. От мифа к логосу. - М.: Мысль, 1972.

Лосев А. Ф. Античная мифология в ее историческом развитии. - М. 1957.; а также см.: Лосев А. Ф. Мифология греков и римлян. - М.: Мысль, 1996. - С. 5 – 680.

Лосев А. Ф. Очерки античного символизма и мифологии. - М.: Мысль, 1993.

Лосев А. Ф. Теогония и космогония / Лосев А. Ф. Мифология греков и римлян. - М.: Мысль, 1996. - С. 681 – 871.

«Грецька цивілізація» - це досить велика книга сучасного бельгійського дослідника *Андре Боннара*, у якій автор робить спробу розкрити внутрішній сенс та всесвітньо-історичне значення давньогрецької культури. Автор розглядає не лише філософію, а також й епос, драматургію, живопис, ремесла та інші галузі культури, намагаючись подати це як одне цільне у живому розвітку.

Жан-П'єр Вернан – дуже відомий сучасний французький дослідник античної філософії. Назва книги сама говорить про її зміст, можна тільки додати, що у цій невеликій за об'ємом книжці автору вдалося не тільки поставити та розрішити цілу низку дуже цікавих і важливих проблем, але ще й наглядно показати свій метод дослідження. Не слід вважати, що всі рішення автора є безумовною істиною, але живий та майстерний стиль автора здатний захопити будь-якого читача.

Феохарій Харлампієвич Кессіди (народ. 1920) – видний дослідник античної філософії, здатний поєднувати глибину дослідження з легким та ясним виразом. Усі його роботи можуть служити не тільки провідниками для тих, хто починає вивчати філософію, але й саме зразками дійсно наукових досліджень. Ця його книга присвячена становленню античної філософської думки, та головним проблемам її зв'язків з міфом та подальшого розвитку.

Ми вже розповідали про О. Ф. Лосева, тому можна тільки додати, що його книжки – завжди чарівний вступ у галузь не тільки навчання, але й наукового дослідження.

Література про окремі проблеми та галузі:

Лосев А. Ф. Античная философия истории. М.: Наука, 1977.

Лосев А. Ф. Античный космос и современная наука / Лосев А. Ф. Бытие – имя - космос. М.: Мысль, 1993. С. 61 – 612.

Рожанский И. Д. Развитие естествознания в эпоху античности. М.: Наука, 1979.

Література, присв'ячена окремим філософам:

1. Ницше Ф. Философия в трагическую эпоху Греции / Ницше Ф. Философия в трагическую эпоху Греции. М.: «REFL-book», 1994. С. 192 – 253.
2. Кессиди Ф. К. Гераклит. (Мыслители прошлого). М. Мысль, 1982.
3. Рожанский И. Д. Анаксагор. (Мыслители прошлого). М.: Мысль, 1983.
4. Кессиди Ф. Х. Сократ. (Мыслители прошлого). М. Мысль, 1976; 2-е изд. – 1988.
5. Асмус В. Ф. Платон. (Мыслители прошлого). М.: Мысль, 1969; 2-е изд. – 1975.
6. Платон и его эпоха. Сб. ст. М., 1979.
7. Виндельбандт В. Платон. К.: Зовнішторгвидав України, 1993.
8. Чанышев А. В. Аристотель. (Мыслители прошлого). М. Мысль, 1981; 2-е изд. – 1987.
9. Лосев А. Ф. Критика платонизма у Аристотеля / Лосев А. Ф. Миф – число – сущность. М.: Мысль, 1994. С. 527 – 712.
10. Степанова А. С. Философия древней Стои. СПб.: “Алетейя”, 1995.
11. Шакирзаде А. С. Эпикур. (Мыслители прошлого). М.: Мысль, 1964.
12. Порфирий. Жизнь Плотина / Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. Приложение. М.: Мысль, 1979. С. 462 – 476.
13. Адó П. Плотин или Простота взгляда. М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1991.
14. Лосев А. Ф. Диалектика числа у Плотина. / Лосев А. Ф. Миф – число – сущность. М.: Мысль, 1994. С. 713 – 876.

Фрідріх Ніцше (1844 - 1900) – всесвітньо відомий філософ, але за освітою – він класичний філолог, тому рання антична філософія завжди утримувала його пильну увагу. Ця робота Ніцше майже вперше відкрила чарівний світ філософської думки «досократиків». Як і більшість робіт автора, ця невеличка робота - безумовний шедевр думки, мови та дискусії.

Серія книжок «Мислителі минулого» (2 – 5, 8, 11) – це зовсім невеликі за обсягом книжки, але написані видатними вченими, у кожній з них зроблена спроба об'єднати доступний й легкий стиль викладання з глибоким проникненням у філософію мислителя та загальний дух його часу.

Про *В. Віндельбандта* та *О. Ф. Лосева* вже йшла мова раніше. Можна додати, що «Платон» Віндельбандта – книга досить суперечлива, її багато й обґрунтовано критикували у свій час, але філософія Платона займає особливе місце у античної філософії, вона дуже складна для вивчення, тому дуже важно мати як можливо глибокий та широкий погляд на неї.

А. С. Степанова та *П'єр Адó* – сучасні дослідники, обидві книжки дуже невеликі за обсягом, але обидві також дуже цікаві та багаті за змістом.

Порфірій (232/3 – 301/4) – видатний філософ-неоплатонік, учень Плотіна та його послідовник. Автору вдалося у цьому життєпису намалювати облік надзвичайної людини та філософа дуже легкими, живими та іноді майже веселими фарбами.

Середньовічна філософія

Підручники. Підручників, цілком присвячених середньовічній філософії, на відміну від античної, зовсім небагато. Дуже часто у підручниках, де йде мова про загальну історію філософії, філософії середньовіччя не приділяють достатньо уваги, що дуже прикро, тому що це складна, яскрава та специфічна філософія. Тому ми вважаємо необхідним привести весь список відомих нам підручників (на російській мові, на жаль, я не зустрічав жодного підручника з середньовічної філософії, надрукованого українською мовою):

1. Жильсон Э. Философия в средние века. - М.: Республика, 2004. – 680 с.
2. Коплстон, Фредерик Чарлз. История средневековой философии / Пер. с англ. И. Борисовой; Послесл. М. Гарнцева. - М.: Энигма, 1997. – 501 с.
3. Реале, Дж., Антисери Д. Западная философия от истоков до наших дней. Том 2. Средневековье. - ТОО ТК «Петрополис», 1997. – 355 с.
4. Соколов В. В. Средневековая философия. - М.: Высшая школа, 1979. – 448 с.

Важко повірити, але це все. Звичайно, є розділи у деяких загальних оглядах історії філософії, але вони надзвичайно стислі та майже нічого не можуть розповісти про особливості середньовічної філософії, без чого її дуже важко сприймати.

На мій погляд, найкращий з цих підручників – це підручник *Єтьєна Жильсона* (1884 - 1978), видатного французького філософа-неотоміста, якій усе життя та діяльність присвятив переосмисленню поглядів на середньовічну культуру та філософію. Ця робота Жильсона – чудове дослідження та навчальний посібник, неперевершений за своєю масштабністю, повнотою та майстерністю викладання надзвичайно складних проблем.

Підручник англійського історика філософії *Фредеріка Чарлза Коплстона* (1907 - 1994) теж значний за обсягом та глибиною, але для нього характерний в значній мірі полемічний характер, бо автор (католик, член ордену езуїтів) намагається протиставити середньовічну філософію аналітичній англійській філософії свого часу.

«Середньовічна філософія» *Василя Васильовича Соколова* (народ. 1919) – це навчальний посібник для філософських факультетів та відділень філософії радянської доби. Безумовно, цей підручник – творіння фахівця, що глибоко та зацікавлено викладає свій предмет, але, як будь-якому підручнику того часу, йому необхідно присутня марксистська методологія. Це не було би погано, якби читач віддавав собі у цьому відповідь й ставився до цього критично.

Тексти та матеріали.

Спочатку доводимо літературу, яка є предметом аналізу на семінарах (за порядком навчального плану):

1. Аверинцев С. С. Греческая «литература» и ближневосточная «словесность» (Противостояние и встреча двух творческих принципов) // Вопросы литературы, 1971, № 8, С. 40 – 68; Сб.: Типология и взаимосвязь литератур древнего мира. М., 1971. С. 206 – 266; Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. М., 1996. С. 13 – 77.
2. Дионисий Ареопагит. Мистическое богословие. (Любое издание. Напр.: Мистическое богословие. К.: Путь к истине, 1991. С. 3 – 10.)
3. Блаженный Августин (Аврелий Августин). Исповедь. (Любое издание. Напр.: Блаженный Августин. Творения. Т. 1. Об истинной религии. СПб: «АЛТЕЙЯ», К.: УЦИММ-Пресс, 1998. С. 469 – 741.)
4. Абельяр, Пьер. История моих бедствий. (Любое издание. Напр.: Петр Абельяр. История моих бедствий. М.: Изд-во АН СССР, 1959. С. 9 – 60.)
5. Из произведений Фомы Аквинского / Боргош Ю. Фома Аквинский. М.: «Мысль», 1975. С. 141 – 176.

Далі пропонуємо стислий список літератури, що містить переклади та оригінальні середньовічні філософські тексти (за алфавітом) для самостійного більш глибокого знайомства з дисципліною:

1. Абельяр, Петр. Тео-логические трактаты. М.: Прогресс; Гнозис, 1995.
2. Ансельм Кентерберрийский. Сочинения. М.: Канон, 1995.
3. Творения блаженного Августина Епископа Иппонского. 2-е изд. Киев, 1901 – 1915, ч. 1 – 8.
4. Блаженный Августин. Сочинения. Тт. 1-4. СПб: «АЛТЕЙЯ», К.: УЦИММ-Пресс, 1998.
5. Блаженный Августин. О граде Божиим. Тт. 1-4. М.: Изд-во Спасо-Преображенского Валаамского монастыря, 1994.
6. Бонавентура. Путеводитель души к Богу. М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1993.
7. Бозций. «Утешение философией» и другие трактаты. – М.: Наука, 1990.
8. Блаженный Иоанн Дунс Скот. Избранное. М.: Изд-во Францисканцев, 2001.
9. Блаженный Иоанн Дунс Скот. Трактат о Первоначале. М.: Изд-во Францисканцев, 2001.
10. Вильгельм Оккам. Избранное. М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2001.
11. Николай Орем. О конфигурации качеств. М.: Эдиториал УРСС, 2000.
12. Ориген. О началах. Самара: «РА», 1993.
13. Святой Григорий Нисский. Об устроении человека. СПб.: Аxioma, 2000.

14. Фома Аквинский. Сумма теологии. Т. 1. К.: «Эльга», «Ника-Центр»; М.: «Элькор-МК», 2002; Т. 2. К.: «Эльга», «Ника-Центр», 2003.

Загальна література, що дає можливість ознайомитися з специфічними рисами середньовічної думки та культури:

1. Аверинцев С. С. Поэтика ранневизантийской литературы. М., 1977. (Друге видання – 1997).
2. Богословие в культуре средневековья. К.: Путь к истине, 1991.
3. Гуревич А. Я. Категории средневековой культуры. М., 1972.
4. Карсавин Л. П. Культура средних веков. Пг., 1918; К., 1995.
5. Карсавин Л. П. Основы средневековой религиозности в XII – XIII веках. СПб.: «Алетейя», 1997.

Сергій Сергійович Аверінцев (1937 – 2004) – великий російський класичний філолог, кожна книга чи стаття якого є неперевершене за майстерністю, глибиною та вишуканістю дослідження. Його ім'я стало показником того, як можна вивчати іншу культуру, зберігаючи її неповторні риси та суттєві особливості.

«Богословие в культуре средневековья» - це збірка статей різних авторів, але кожен з них заслуговує пильної уваги. У збірці можна знайти статтю *Є. Жильсона* «Розум та Відкриття у Середньовіччі», статті відомого дослідника культури та мистецтва *Є. Панофського* (1892 - 1968), в яких автор порівнює готичну архітектуру та схоластичну традицію, книгу сучасного англійського професора *Кристофера Брука* «Відродження XII століття» та середньовічний трактат (XV ст.) *Томаса Кемпійського* «Про наслідування Христа».

«Категорії середньовічної культури» *Арона Яковича Гуревича* (народився 1925) - книга у будь-якому відношенні чудова. Читача чекає дійсна подорож у реалії середньовіччя, знайомство з поглядами культури того часу на світ, час, людину, працю, дружину, суспільство та інші. Ця книга – одна з небагатьох книг радянського часу, що була перекладена на багато інших мов та заробила автору світову славу. Сьогодні А. Я. Гуревич – значна фігура у світовій медієвістиці (дослідженні Середньовіччя), а «Категорії середньовічної культури» - одна з кращих його робіт.

Лев Платонович Карсавін (1882 - 1952) – видатний російський філософ та історик, людина дуже яскравого життя, де були й професорство, й в'язниця, й еміграція. Середньовіччя завжди залишалось у колі його зацікавленості, але найбільшу увагу він віддавав не повсякденному життю, а різним історичним формам релігійної віри.

Література стосовно окремих філософів середньовіччя:

1. Боргош Ю. Фома Аквинский. (Мыслители прошлого). М.: Мысль, 1966; 2-видання 1975.
2. Быховский Б. Э. Сигер Брабантский. (Мыслители прошлого). М.: Мысль, 1979.
3. Доброхотов А. Л. Данте Алигьери. (Мыслители прошлого). М.: Мысль, 1990.

4. Касымжанов А. Х. Аль-Фараби. (Мыслители прошлого). М.: Мысль, 1982.
5. Курантов А. П., Стяжкин Н. И. Оккам. (Мыслители прошлого). М.: Мысль, 1978.
6. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика. М.: Мысль, 1979.
7. Сагадеев А. В. Ибн-Рушд (Аверроэс). (Мыслители прошлого). М.: Мысль, 1973.
8. Сагадеев А. В. Ибн-Сина. (Мыслители прошлого). М.: Мысль, 1973.
9. Флоровский Г. В. Восточные отцы IV века. Репринт. М., 1992.
10. Флоровский Г. В. Восточные отцы V - VI веков. Репринт. М., 1992.

Ми вже розповідали про серію книжок «Мислителі минулого», тому зараз здається достатнім нагадати лише, що ці книжки – майже завжди гарний вступ у малознайому галузь культури та філософії.

«Формування середньовічної патристики» *Г. Г. Майорова* – у багатьох відношеннях книга виключна у рамках радянського часу, коли вона з'явилась, але й сьогодні вона може бути дуже корисною як загальний вступ у філософію Середньовіччя. Ранні середньовічні філософи – апологети - представлені у цій роботі іноді більш яскраво, ніж представники патристики (батьки церкви) за винятком Августина Аврелія. Але й останній також, хоча йому присвячено майже сто п'ятдесят сторінок з загальних чотирьохсот, все ж є зображеним більш формально, що може бути цікавим для спеціаліста, а не для початківця.

Ім'я протоієрея *Георгія Флоровського* (1893 - 1979) дуже добре знайоме кожному, хто будь коли займався чи теоретичними догматами православ'я, чи взагалі російською філософською думкою. Дві його роботи, що означені вище у списку – результат його академічних читань у Православному богословському інституті у Парижі у 30-х роках. Деякі критики вважають, що це – не найкращі його роботи, але вони присвячені дуже складній проблемі, що відносно рідко ставала предметом уваги – філософським та догматичним засадам східної (візантійської) патристики.

Безумовно, це далеко не все, що може знайти студент, який би вирішив зайнятися філософією цієї доби більш пильно. Але наша задача зараз – вказати шлях, в кожній з цих книг є бібліографія і для зацікавленої людини не буде важкою працею знайти іншу літературу.

4. ЯК СЛІД ГОТУВАТИСЯ ДО ЛЕКЦІЙ ТА СЕМІНАРІВ

Лекції.

Кожен викладач мріє, що б його студенти приходили на лекції вже підготовленими, маючи певні уявлення про предмет й готові для підтримки діалогу. Але в наших конкретних умовах на перший план виходять лише зосередженість студентів на матеріалі, та їх готовність його сприймати. Такий настрій – це необхідні та достатні умови підготовки до лекцій для студентів.

Але все ж слід додати кілька вказівок для тих, хто насправді вирішить спробувати свої сили у вивчанні філософії. Слід пам'ятати, що кожна тема чи кожний напрямок у філософії це великий світ, який ніяк не можливо

розкрити цілком у будь якій лекції чи декількох лекціях. Тому обов'язково для лектора виявляється необхідним зосередитись на тому чи іншому аспекті, на тому чи іншому положенні, яке й стає головним. Ця головна ідея, головний пункт задає цілком логіку свого розкриття. Дуже важливо навчитися знаходити у лекції цей «наріжний камінь», який розкриє весь матеріал лекції та допоможе зберегти його у пам'яті.

Наведемо приклад. Безумовна більшість дослідників погодяться з тим, що саме серцевина вчення Платона – це його вчення про ідеї. Майже в кожному з підручників буде йти мова про це, в кожній статті енциклопедії буде це вказано і так далі. Але вказати на це не саме головне. Головне – розкрити, що приблизно мав на увазі Платон, коли говорив про «ідеї». І ось тут буде розкриватися різниця між підходами до проблеми та рішеннями цієї самої проблеми. Накреслимо приблизно два цілком різних шляхи:

1) ми сьогодні використовуємо слово «ідея», і можна йти від тієї різниці, яка є між нашим поняттям, та тим, яке було у Платона (а вони, слід відзначити, майже нічого спільного між собою не мають, тому що наша «ідея» - це ментальне утворення, а у Платона це дійсна реальність, існуюча поза будь чією свідомістю);

2) можна спробувати відтворити логіку деяких відібраних діалогів Платона та розкрити ідеї за їх буттям (тобто що вони є за сутністю і чому їх існування слід визнати необхідним) – наприклад, через процес пізнання, коли Платон намагається довести, що будь яке пізнання ніяк не може обійтися без утворення ідеальних об'єктів і пізнання цих об'єктів і є справжнє пізнання (діалоги «Гіппій Більший», «Менон» та ін.).

Таким чином, якщо нам зрозуміло, як саме викладач зображує нам цей вузловий момент платонівської філософії, то ми можемо легко запам'ятати і логіку його виразу. Звичайно, лектор може поєднувати декілька підходів, чи доповнювати один іншим. Це ускладнює картину, але не змінює її принципово. Якщо студент в змозі сприйняти це, то він не тільки запам'ятає цю лекцію, але отримає можливість аналізувати її, доповнювати іншим матеріалом, знаходити суперечливі місця і т. д., тобто здійснювати справжній процес пізнання.

Не треба думати, що для такого ставлення до лекції необхідно вже наперед знати її матеріал. Це зовсім не обов'язково, хоча може допомогти на перших етапах. Достатньо не лише слухати, а уважно ставитися до логічних зв'язків у лекції, до її структури. Навіть у тому випадку, коли йдеться про зовсім незнайомий матеріал, студент, що має практику подібного аналізу без особливих зусиль зможе здійснити цю роботу.

Семінари.

Семінари – це зовсім інша справа. В методиці викладання існує багато типів семінарів, й кожен з них має свої особливі риси як у плані проведення, так і у плані підготовки до нього.

Філософія як навчальна дисципліна – предмет особливий, тому що вона в першу чергу спрямована на розвиток особистої думки студента. Погляди

інших мислителів слід вивчати не як істину останньої інстанції і не як набір деяких положень, а як живу та глибоку картину світу. Чужий світогляд треба пропустити через себе, збагачуючи його своїм особистим, тільки після цього він може стати об'єктом розглядання та критики. Треба відмовитись на час від прагнення показати себе і намагатись показати з кращих боків того, хто є об'єктом вивчення. Спробуємо прояснити це на конкретному матеріалі.

Перша тема семінарів: *Вступ до філософії. Філософія, її історія та місце у системі наук*. В рамках цієї теми пропонується проаналізувати зовсім маленьке оповідання *Хорхе Луїса Борхеса*

Борхес Х. Л. Тема предателя и героя. (Будь-яке видання, наприклад: Борхес Х. Л. Соч. в 3-х тт. Т. 1, М.: Полярис, 1997. С. 373 – 376.).

Що може передбачати подібний аналіз?

Ми маємо назву оповідання, маємо текст та маємо тему (філософія та її особливості). Слід спробувати поєднати ці три різних елементи. Назва оповідання зрозуміла – мова буде йти про те, що таке зрадник і що таке герой. Але з тексту очевидно, що герой та зрадник – це одна особа, Фергюс Кілпатрик. Здається, нам слід вирішити, як характеризувати цього героя, як справжнього героя, чи як зрадника. Але з тексту також ясно, що цю ж саму проблему намагається вирішити інший персонаж оповідання, розповідач Райєн. Його рішення продиктовано його життєвими обставинами та його політичними симпатіями. Чим буде обґрунтовано наше рішення? Спочатку здавалось, що герой та зрадник – це поняття-антоніми і між ними є чіткий кордон, зараз ми бачимо, що цей кордон зник і нам важко прийняти рішення, яке було б безумовно істинним.

Ми можемо зробити висновок: саме тут і починається філософія. Попереднє знання більше не може допомогти, ми у глухому куті, нам слід самостійно знайти фундамент, якусь підставу, за допомогою якої наше рішення може бути обґрунтовано. Можна, наприклад, зробити висновок, що філософія не стільки дає нове знання, скільки розширює горизонт та змінює погляд на проблему. Це вже перші думки, з якими можна йти на семінар, та починати дискусію.

Але вже друга тема значно складніша. Якщо спочатку ми мали художню літературу, зараз перед нами зразок філософської роботи, де ми знаходимо приклад стилю думки піфагорейців. Це робота

Ямвлих. Теологумены арифметики / *Лосев А. Ф.* История античной эстетики: Последние века. М.: Искусство, 1988. С. 395 – 419.

Тут предметом обговорення повинні стати такі теми:

- аналіз ідеї Піфагору про сутність речі як число;
- число як межа безмежного; число як оформлення безформного;

- числа як божественні сутності; ідея всесвітньої гармонії у Піфагора та її кінець.

Ця робота філософа-неоплатоніка Ямвліха (III століття нашої ери) може здаватися дуже складною, особливо для тих, кому ще не доводилося читати філософські тексти. Але в цьому тексті є не тільки переклад оригінальної роботи цього античного філософа, але й чудовий та детальний розбір цього трактату О. Ф. Лосєва. За допомогою цього розбору чи розгорнутого коментаря кожен студент може сам увійти у коло філософської думки, самостійно спробувати свої сили, поставити собі питання, знайти деякі відповіді. Все це може стати предметом обговорення на семінарі. Дуже важливо, щоб студент почав свою підготовку раніше, ніж почався семінар, ще дома, тоді він буде готовий підтримувати діалог. Ні в якому разі не слід вважати, що прочитати текст – це вже достатня підготовка, це лише необхідна, але ніяк не достатня умова вдалої участі у роботі семінару. Текст Ямвліха необхідно сприйняти, зрозуміти, а після цього аналізувати, в якій мірі його положення обґрунтовані, і в якій мірі ми можемо погодитись з цим поглядом на світ.

Наступна тема: *Філософія “досократиків”: елейці, Емпедокл, атомісти*. У рамках цієї теми вибір зупинився на відносно невеличкій роботі німецького філософа XX століття Мартіна Гейдеггера «Річ».

Хайдеггер М. Вещь / Хайдеггер М. Время и бытие. М.: Республика, 1993. С. 316 – 327.

Перш за все слід пояснити, чому твір сучасного філософа був обраний як зразок античного світогляду та філософської думки. Саме тому, що на прикладі простого матеріального предмету (чаші), німецький філософ намагається розкрити особливості глибини античного світогляду, коли за предметом відкривається космос та сфери існування сакральних сутностей.

Робота М. Гейдеггера досить складна, як і вся його філософія взагалі, тому ставитись до неї слід серйозно, не як до звичайної літератури, а як до згущення думки, не слід читати цю роботу перед сном, краще розглядати її як серйозного противника, над яким слід взяти верх.

Ця стаття сама є прикладом аналізу і як об'єкт аналізу читача потребує від нього вже певного навику. Слід уважно слідкувати за логікою думки самого Гейдеггера, а вже потім шукати можливість для того, щоб протиставити свою думку ідеям німецького філософа. При цьому особливу увагу слід приділяти таким проблемам:

- поняття речі та буття у філософії елейської школи;
- образ речі у Гейдеггера та ранніх грецьких філософів;
- стихійні елементи та їх пластичне оформлення;
- ідея розвитку природи та ідея її нерухомості.

Не слід боятися того, що деякі думки автора залишаться незрозумілими. Це звичайна річ, але необхідно спробувати свої сили та

намагатись зрозуміти все, що насправді можливо для того рівня аналізу, яким на даний момент володіє студент. Достатньо глибоке поняття хай частини тексту вже може розглядатись як безумовний успіх.

З теми «*Софісти та Сократ*» на семінарах за деяких причин ми особливу увагу приділяємо постаті Сократа. По-перше, філософська фігура Сократа у історії філософії безумовно більш значна, ніж софістів, а по-друге, Сократ не залишив нам ніяких текстів, тому філософія його може стати предметом вивчання тільки через свідoctва його учнів-сучасників та їх послідовників. Тут поперед всього слід назвати імена Платона та Ксенофонта. Читаючи твори цих авторів, слід пам'ятати, що необхідно не тільки розуміти зміст тексту, а й аналізувати його як спогади сучасників та учнів. У разі необхідності слід використати підручники, конспект лекцій та додаткову літературу. Основні проблеми, що належать розгляданню та обговоренню:

- Сократ, його фігура та місце у філософії;
- іронія Сократа;
- майєвтичний метод Сократа;
- діалектичне розглядання речі у філософії Сократа;
- Сократ та його полеміка з софістами.

“Бенкет” Ксенофонту може бути чудовим прикладом розглядання Сократом філософських проблем. Семінар передбачає аналіз двох основних текстів:

1. *Ксенофонт. Пир / Ксенофонт. Воспоминания о Сократе.* М.: Наука, 1993. С.160 – 196.
2. *Платон. Протагор / Платон. Соб. соч. в 4-х тт. Т.1.* М.: Мысль, 1990. С. 418 – 476.

Не зайвим буде ще раз вказати, що тексти ці можуть здаватися простими як тексти літературних спогадів, чи просто як література, але як предмет філософського аналізу вони дуже й дуже складні. Тому для досягнення серйозних результатів необхідно активно використовувати, по-перше, коментар, який присутній в обох виданнях, по-друге, ті сторінки підручників та додаткової літератури, що присвячені цим текстам. Необхідно з'ясувати, наприклад, чому О. Ф. Лосєв називає діалог «Протагор» діалогом про «ідею як принцип смислової структури». Що мається на увазі? Чому автор коментарю вважає, що мова безумовно йде про ідеї?

Можливо слід спробувати поставити питання, що розглядає Сократ перед собою, та спробувати співвіднести своє рішення цих проблем з рішенням Сократа. Наприклад, проблему добродіяльності, що є центральною у «Протагорі» можливо сьогодні сформулювати інакше: чи можна навчити людину бути доброю, чи можливе виховання, яке розв'яже цю вічну проблему?

Тема «*Сократичні школи*» не може бути поставлена на семінарах у всій повноті та глибині. Тому ми обмежимося тільки самою серцевиною її –

проблемою поняття «блага». Це поняття різним чином було сприйнято учнями Сократа і тому виникли декілька різних типів його розуміння, що й стало причиною виникнення різних філософських шкіл – мегарської школи, шкіл кініків та кіренаїків. На семінарі слід зосередити увагу на розгляданні проблеми «добра» у його головних тлумаченнях через проблему «добročесності», яка стає предметом обговорення між героями діалогу «Євтіфрон».

Платон. Евтіфрон / Платон. Соб. соч. в 4-х тт. Т.1. М.: Мысль, 1990. С. 295 – 313.

Цей діалог Платона не такий складний ніж попередній («Протагор») і набагато менший його за обсягом, але аналіз його теж часто породжує труднощі у студентів, тому що у цьому діалозі дана тільки критична (негативна) сторона поняття «добročесності», а позитивна залишається за межами тексту. Тому слід при підготовці звертати особливу увагу на наступні питання:

- поняття “благо” та його різні тлумачення у представників “сократичних” шкіл: кініків, мегариків, кіренаїків;
- поняття “блага” у Сократа (на основі попереднього аналізу поняття “добročесності” у “Протагорі” Платона);
- класичні поняття та їх посткласичні тлумачення (мається на увазі доба еллінізму).

Слід додати, що використання коментарю та додаткової літератури у цьому випадку необхідно так саме, як і у попередніх. Самостійно освоїти тексти Платона не може майже ніхто, навіть генію це буде не під силу, коли він не має доброї звички філософського аналізу тексту.

«Філософія Платона» – одна з найбільш складних тем всього курсу. Платон залишається виключною фігурою не тільки у історії філософії, а і взагалі у всій західноєвропейській культурі. Тому на протязі майже усіх століть розвитку людства його твори були предметом пильної уваги дослідників. Платон та його учень Аристотель – це, безумовно, вузлові фігури не тільки всієї античної філософії, науки та культури взагалі, але всієї європейської цивілізації.

Все це дуже добре відомо, але необхідно тримати це у пам’яті, коли студент починає самостійне знайомство з текстами Платона (про Аристотеля мова буде йти далі). У рамках курсу виникає можливість ознайомитися лише з обмеженою кількістю творів Платона, тому в межах цієї теми передбачається аналіз таких діалогів:

1. *Платон. Государство. Кн. 6 - 7. / Платон. Соб. соч. в 4-х тт. Т. 3. М.: Мысль, 1994. С. 262 – 300.*
2. *Платон. Пир / Платон. Соб. соч. в 4-х тт. Т. 2. М.: Мысль, 1993. С. 81 –134.*
3. *Платон. Федр / Платон. Соб. соч. в 4-х тт. Т.2. М.: Мысль, 1993. С. 135 – 191.*

Особливу увагу слід звернути на проблеми:

- речі та ідеї;
- речі як відображення ідей (міф про печеру у шостій книжці “Держави” Платона);
- ідеї як математична межа становлення (на основі аналізу діалогу Платона “Бенкет”);
- ідея як породжуюча модель (“Федр” Платона).

Це основні проблеми, які слід знайти та розкрити у тих текстах, що перелічені вище і які стануть основою аналізу на семінарських заняттях. Але для того, щоб скласти загальний образ філософії Платона слід додати ще кілька тем, які не завадять, а навпаки можуть допомогти у розумінні визначених проблем. Це такі теми як:

- діалектика ідей;
- вчення Платона про природу та державу;
- естетичні погляди Платона;
- мистецтво як “мімесіс”.

Для того, щоб усі ці проблеми були більш-менш вдало засвоєні студентом, недостатньо лише прочитати тексти, необхідно використовувати філософський коментар та додаткову літературу. Якщо студент буде в змозі порівнювати викладення поглядів Платона у різних джерелах, йому буде набагато легше розібратися з цими, без переваження, дуже складними проблемами.

Наприклад, проблема «ідеї». У «Державі» Платона зовсім не легко знайти характеристику саме ідеї як вона є, тому дуже часто студенти використовують звичайне поняття «ідея», тобто суб’єктивне уявлення людини про що-небудь. Це дуже груба помилка, яка здатна скасувати весь образ та все розуміння платонівської філософії взагалі. Без інформації, яку можна знайти у тексті лекцій, підручниках та іншій літературі, розібратися з цією проблемою дуже важко. Можна казати, що всі філософи після Платона витрачали багато зусиль для того, щоб довести своє розуміння та своє ставлення до «ідей», про які говорив Платон. Більш, ніж два тисячоліття, філософи намагалися внести ясність у це питання. Невипадково англійський філософ ХХ століття, А. Уайтхед казав, що вся філософія – це розгорнутий коментар до текстів Платона.

Тому задача студента – співвіднести інформацію з навчальної літератури з особистим сприйняттям текстів та спробувати це співвідношення висловити.

«Філософія Аристотеля» - ще одна дуже складна тема. Тексти Аристотеля значно відрізняються від текстів Платона, вони можуть здаватися (і часто здаються багатьом студентам) нудотними. Але слід мати на увазі, що це сприйняття буде цілком закономірним для того, хто шукає у текстах лише розваги для себе, а не матеріал для аналізу. У плані аналізу тексти Аристотеля – яскравий зразок віртуозного розглядання найскладніших проблем, тому для того, хто насправді намагається зайнятися філософією,

необхідно зосередитись на вивченні текстів цього великого давньогрецького філософа.

На жаль, навіть побіжний огляд творів Аристотеля (яких досить багато, і всі дуже важливі) не може бути здійсненим у межах цього курсу. Тому на семінарах перевага буде віддаватися тим темам, яких вже торкалися, коли мова йшла про філософію Платона – це поняття ідей як сутностей поза речами та проблем мистецтва. Розглянутими будуть такі тексти:

1. *Аристотель*. Метафізика. Кн. I. / *Аристотель*. Соч. в 4-х тт. Т. 1. М.: Мысль, 1975. С. 65 – 93.
2. *Аристотель*. Поэтика. (Любое издание, напр.: *Аристотель*. Соч. в 4-х тт. Т. 4. М.: Мысль, 1984. С. 645 – 680.).

Щодо «Метафізики», то нас насамперед буде цікавити полеміка Аристотеля з поглядами Платона та його послідовників відносно ідей та речей, а також вираження поглядів самого Аристотеля. Що до «Поетики», то слід пам'ятати, що це перша у історії людства робота, присвячена розбору мистецтва, тому слід віднестися до неї уважно, бо ця робота стала не лише класичною, але виявилась зразком майже для всіх послідуєчих творів за цією тематикою. Ось основні проблеми, що слід розглянути:

- Аристотель та головні проблеми його “Метафізики”;
- критика платонівських ідей;
- природа пізнання та існування речей;
- матерія та форма;
- учення про чотири причини;
- етика Аристотеля;
- теорія естетики Аристотеля;

Як і у випадку Платона, для більш вдалого розглядання цих проблем слід додати ще кілька, які допоможуть представити вчення Аристотеля більш повно (на жаль, ми змушені зовсім залишити його логіку, фізику, біологію та деякі інші сторони, бо Аристотель – це насправді енциклопедія знання):

- поняття *ентелехії*;
- першодвигун та першоматерія;
- учення Аристотеля про людину та державу;
- поняття “*катарсису*”;
- погляди Аристотеля на мистецтво.

Тема наступного семінару – «*Філософія еллінізму: стоїцизм, епікурейство, скептицизм*». Ця тема складна тому, що передбачає знання загальної характеристики еллінізму як історичної та культурної епохи. Без цього ніяк неможливо зрозуміти особливості філософії цієї доби, тому що з кінцем класичного періоду античного полісу закінчується і період так званої «високої класики». Може скластися враження, що філософія цього часу – лише відступ до попередньої, досократичної філософії, але це зовсім не так. Інші теми стають найбільш актуальними і слід уважно придивитися до

головних рис нової історичної епохи, тим більш, що ця епоха триває дуже довгий час – майже тисячоліття, і ще – це остання епоха античності.

Розгляданню належать наступні тексти:

1. *Сенека*. Нравственные письма к Луцилию. Письма 1 - 10. (Будь-яке видання. Наприклад: *Сенека*. Нравственные письма к Луцилию. Трагедии. М.: Худож. лит., 1986. С. 33 – 50.)
2. *Эпикур*. Главные мысли / Материалисты Древней Греции. М., 1955. С. 213 – 218.

З причин, які були вказані вище, аналіз цієї теми слід починати з загальної характеристики філософії доби еллінізму - кола питань та пошуків відповідей на ці питання. Слід мати на увазі, що для еллінізму характерна зацікавленість не у загальних характеристиках буття природи, а особистого життя окремої людини. Ось тут і полягає основне протиборство двох найбільш широко розповсюджених напрямків філософії цього часу – стоїцизму та епікурейства. Логічним висновком будуть і проблеми, на які слід звернути головну увагу при підготовці:

- погляди Епікура на матерію та соціальне існування людини;
- етика епікурейства та вульгарні уяви про неї;
- етичне вчення стоїків.

Зрозуміло, що використання підручників, конспекту та додаткової літератури з цієї теми також необхідно. Тільки дуже самовпевнена людина може сподіватися розібратися у цій темі без додаткового матеріалу.

«Філософія еллінізму: неоплатонізм» - це остання тема саме античної філософії. Неоплатонізм – останній напрямок античної філософії, але розуміння його дуже важливе, бо багато положень неоплатонізма пізніше ввійшли у християнську філософську картину світу та вчинили значний вплив на розвиток християнської думки взагалі. Неоплатонізм – дуже складний та специфічний напрямок філософії, тому мета семінару – тільки скласти певне уявлення про нього. В рамках цієї задачі планується розглядання невеличкого коментарю до «Бенкету» Платона філософа-неоплатоніка III століття нашої доби – Плотина:

Плотин. Об Эресе / *Плотин*. Сочинения. СПб.: “Алетейя”, М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 1995. С. 549 – 573; див. також: *Лосев А. Ф.* История античной эстетики: Поздний эллинизм. М.: Искусство, 1980. С. 492 – 512.

Ця робота – приклад неоплатонічного аналізу тексту Платона і ті зі студентів, хто добре розібрався з філософією Платона у свій час та пам’ятає «Бенкет», можуть порівняти свій аналіз з аналізом видатного філософа та скласти своє враження про неоплатоністичну традицію. Основні проблеми цієї теми:

- загальна характеристика філософії неоплатонізму як останньої великої філософської системи античної доби;

- порівняння філософської позиції Плотіна з філософськими поглядами Платона на матеріалі порівняння “Бенкета” Платона та “Про Ероса” Плотіна;
- любов як божество.

Як результат складності філософії неоплатонізму, доступної та легкої за викладенням літератури цим напрямком російською чи українською мовами зовсім небагато. Однак деяка література запропонована вище як додаткова і при бажанні її знайти зовсім не складно.

«Загальний огляд філософії античної доби: підсумки тисячоліття». Це тема перехідна. Традиційно розглядання античної філософії закінчують десь V століттям нашої ери – часом життя останнього філософа-неоплатоніка Прокла. Але середньовічна філософія вбирає в себе не тільки історичну добу середніх віків, але й ранню християнську філософію, що виникає у другій половині II століття нашої ери. Таким чином, декілька століть майже «накладаються» у різних традиціях. Цей дуже цікавий час не породив філософів, яких можна було б порівняти з Платоном чи Аристотелем, але це був час дуже широкого розповсюдження самих різноманітних традицій та напрямків – неоплатонізм, скептицизм, еkleктицизм, маніхейство, гностицизм, християнство та багато інших. Наша наступна задача – увійти у коло християнської думки, тому ми обрали для розгляду статтю Сергія Сергійовича Аверінцева, у якій автор порівнює дві традиції – два різних образу думки – класичну грецьку та біблейську систему образного мислення:

Аверинцев С. С. Греческая «литература» и ближневосточная «словесность» (Противостояние и встреча двух творческих принципов) // Вопросы литературы, 1971, № 8, С. 40 – 68; Сб. Типология и взаимосвязь литератур древнего мира. М., 1971. С. 206 – 266; Аверинцев С. С. Риторика и истоки европейской литературной традиции. М., 1996. С. 13 – 77.

Ця стаття, як і більшість робіт С. С. Аверінцева – це своєрідний шедевр дослідницького філологічного аналізу. Автору вдається вказати на стиль та погляд як головні складові філософської особливості. Природно також звернути особливу увагу на порівняння С. С. Аверінцевим європейської (грецької та римської) філософії з філософською думкою Близького Сходу.

Перша тема у розділі вже середньовічної філософії - це *«Християнські апологети та початок християнської філософії»*. Ця тема складна тому, що необхідно мати справу з літературою теологічною та аналізувати її як літературу філософську, тобто звертати увагу на методи та задачі, здійснювати спробу реконструювати загальну картину світогляду авторів текстів. Текст першого заняття – один, зовсім невеликий (біля 7 сторінок), але з досвіду відомо, що він породжує серйозні труднощі у студентів. Це текст так званого Діонісія Ареопагіта, точніше псевдо-Діонісія Ареопагіта, бо історична людина Діонісій, про якого йде мова у «Діяннях апостолів» жив у II столітті нашої доби, а тексти, що відомі під його авторством, не могли

бути написані раніше V століття. Але ім'я дійсного автора цієї роботи залишається проблематичним, тому за традицією декілька текстів («Корпус ареопагітиків») носять це ім'я. Один текст ми пропонуємо розібрати на семінарі:

Дионисий Ареопагит. Мистическое богословие. (Будь-яке видання. Наприклад: Мистическое богословие. К.: Путь к истине, 1991. С. 3 – 10.)

На жаль, автору невідоме будь-яке наукове видання, де були б представлені не тільки тексти, але й філософський коментар до них. Це дуже важлива річ, тому що студентам, які не знайомі з особливостями теологічних текстів, здається важким проведення аналізу. Але якщо студент буде уважно читати цей невеличкий текст, складений з п'яти глав, і після кожної глави спробує знайти її головну думку чи головну ідею, то він сам буде здивований, яким простим та ясним з'явиться цей текст, такий складний на перший погляд.

Достатньо тільки пам'ятати, що мова йде про те, як можна пізнати Бога, який є поза будь-яким пізнанням взагалі, який вище, ніж будь-що, і який шлях знаходить автор цього тексту для того, хто шукає подібного пізнання.

«Патристика: філософський ракурс» - ця тема занурює нас вже в самі глибини філософської думки Середньовіччя. Патристика як розділ історії філософії – це основи за якими створювалась християнська картина світу, культурна спадщина якої і досить має вплив на нашу свідомість. Тема ця дуже велика та складна, але ми зупинимось лише на одному питанні – на тому пункті, коли новий світогляд утверджує себе, витискуючи старий, античний. Навряд чи можна знайти для цього кращий текст, ніж «Сповідь» Августина Блаженного (354 – 430), одного з батьків християнської церкви (Августин жив ще до розділу церкви на православну та католицьку, на Заході його твори були більш розповсюджені та оказали більший вплив); в цій роботі Августин розповів про те, як він сам від язичництва звернувся до християнства, як він зрозумів силу та істинність цього вчення, розповідає він це з великим літературним талантом та з вражаючою відкритістю, бо його сповідь спрямована перш за все не читачам, а Богу. Крім того, Августин – безумовно, філософський геній. Отже:

Блаженный Августин (Аврелий Августин). Исповедь. (Будь-яке видання. Наприклад: Блаженный Августин. Творения. Т. 1. Об истинной религии. СПб: «АЛЕТЕЙЯ», К.: УЦИММ-Пресс, 1998. С. 469 – 741.)

Для тих, хто ніколи не читав філософів середньовіччя, текст «Сповіді» з початку може вразити великою кількістю звертань до Бога та подяк Йому. Але слід пам'ятати, що Августин – це людина, яка дійсно вважала, що тільки завдяки допомозі Бога вона отримала сенс існування та отримала сама себе. Тому не слід дивуватися, що автор намагається виплеснути свою подяку, він

отримав весь світ, хоча більш ніж тридцять років, як він вважає, прожив у тьмі.

Для аналізу цієї роботи більш важливі інші моменти. По-перше, загальна розповідь про той світ, до якого звернувся Августин – християнство як світогляд. По-друге, деякі вузлові моменти цього світогляду, а саме:

- тринітарна проблема;
- проблема існування зла;
- свобода волі та перед визначення;
- проблема створення світу Богом.

Звичайно, це ще далеко не все, але й цього може бути досить для вдалого захисту цієї теми. Для тих, хто зацікавиться середньовічним світоглядом, чи самим Августином, можна порекомендувати також такі теми як: людина та її існування, знаходження Бога та життя у Ньому, єдність фізики, логіки, етики та естетики для християнської свідомості.

Остання тема семінарів першої частини курсу з історії західної філософії – це тема «Схоластика». Схоластика – це доба розквіту саме християнської філософії, коли найбільш видатні уми Європи спробували свої сили на вирішенні питань та суперечностей сучасної їм картини світу. Це спроба, можна сказати, представити християнство як наукове вчення у повній мірі. Головні проблеми схоластики – це проблема доказів існування Бога, проблема універсалій, проблема раціонального та ірраціонального пізнання світу, проблема свободи волі та існування зла. Для вирішення цих проблем схоластика була змушена повернутися до античної спадщини, перш за все – до філософської думки Аристотеля. В рамках знайомства з цим періодом ми плануємо знайомство з двома авторами – дійсно знаменитими авторами та великими філософами – Петром Абеляром та Томасом Аквінським.

1. *Абеляр, Пьер*. История моих бедствий. (Будь-яке видання. Напр.: Петр Абеляр. История моих бедствий. М.: Изд-во АН СССР, 1959. С. 9 – 60.)
2. Из произведений Фомы Аквинского / *Боргош Ю.* Фома Аквинский. Пер. с польск. М. Гуренко. М.: «Мысль», 1975. С. 141 – 176.

Книга Абеляра – це свого роду життєпис, тому характер цієї книги менш філософський, та більш літературний. Для філософського аналізу у цій невеличкій книжці не так вже й багато матеріалу. Але якщо поєднати цю книжку з іншими джерелами – підручником, конспектом і др., то сама особистість та погляди Абеляра можуть з'явитись дуже цікавим матеріалом для розглядання.

Інша справа – Томас Аквінський. Текст, що ми пропонуємо – суто науковий та теологічний, він дає наглядну уяву про особистості схоластичного стилю та методу. Він сам є аналізом представлених проблем, тому для його розуміння достатньо уважного та серйозного сприйняття.